

MOJI JUNACI NE OSVAJAJU NIKAKVU SLOBODU

Danijel Halpern: *Zašto ste prvobitno došli u Maroko?*

Pol Bouls: Gertruda Stajn mi je to predložila. Bila je ovde tri puta tokom leta, odsela je u starom hotelu „Villa de France” i mislila je da će mi se dopasti. Bila je u pravu. Oduševio sam se. I još sam oduševljen. Naravno, ne koliko tada. U mojim godinama čovek sve voli manje nego ranije. Osim toga, i sam grad je danas manje vredan ljubavi nego što je bio pre četrdeset godina.

D. H.: *Zbog čega ste i dalje u Tangeru?*

P. B.: Ovaj grad se manje promenio od ostatka sveta i još deluje kao da ne pripada toliko ovom vremenu kao većina drugih gradova. To je jedno ostrvce van glavnog toka, što možete jasno da osetite čim stignete. Na primer, kada provedete nekoliko dana ili nedelja u Evropi, pa se vratite ovamo, odmah steknete osećaj da

ste napustili glavnu struju događaja, da se ovde ništa neće dogoditi.

D. H.: *Sosamnaest godina ste prvi put napustili Ameriku. Šta vas je privuklo Evropi?*

P. B.: Tih dana svi su želeli da dođu u Evropu. Ona je bila intelektualni i umetnički centar sveta. Konkretnije, Pariz je izgledao kao centar, i to ne samo Evrope. Na kraju krajeva, bile su to kasne dvadesete godine i gotovo svi su bili u Parizu.

D. H.: *Da li ste u Parizu poznavali mnogo pisaca i kompozitora?*

P. B.: Skoro nijednog pisca nisam poznavao. Upoznao sam mnoge, ali ih nisam zaista poznavao. Kompozitore? Naravno, Virgila Tomsona, Anrija Sogea i Fransisa Pulenka... Ali ne, nije ih bilo mnogo.

D. H.: *Da li ste se često viđali s Gertrudom Stajn dok ste bili tamo?*

P. B.: Viđali smo se 1931. godine. Pročitala je neke pesme koje sam objavio i nisu joj se dopale. Svratio sam kod nje te godine, i sećam se da je pomenula Braviga Imbsa, tadašnjeg pesnika koji je pisao za razne časopise, i rekla: „Da, Bravig Imbs je veoma loš pesnik, ali vi uopšte niste pesnik.” Imala je šta da kaže i o mojoj muzici. Predstavio sam joj svoje kompozicije te 1931, a ona je rekla da su zanimljive. Sledeće godine otišao sam na njenu vikendicu u Bilinjenu i odsvirao joj neka

novija dela. Tada je rekla: „Ah, prošle godine vaša muzika nije bila dovoljno svedena, a ove godine je previše svedena.” To je bilo sve što je rekla. Osim što mi je savetovala da odem u Tanger. Tada sam joj bio simpatičan, što je značilo da mogu da verujem njenoj preporuci. Već naredne godine, kada joj se više nisam dopadao, predložila mi je da odem u Meksiko, pa je, posle kraće pauze, dodala: „Izdržali biste tamo otprilike dva dana.”

D. H.: *Da li je podržavala to da napustite muziku i posvetite se pisanju?*

P. B.: Pretpostavljam da je mislila da nemam dara za pisanje. Sećam se da smo sedeli u bašti u Bilinjenu i da je rekla: „Prošle nedelje sam vam objasnila šta nije u redu s vašom poezijom. Šta ste uradili s tim pesmama od tada? Da li ste ih sredi-li?” Odgovorio sam: „Ne, naravno da nisam. Već su objavljene u tom obliku. Kako bih mogao da ih prepravljam?” A ona je rekla: „Vidite! Rekla sam vam da niste pesnik. Pravi pesnik bi otišao, radio na nji-ma, a zatim bi ih nedelju dana kasnije doneo da mi ih ponovo pokaže. A vi niste učinili ama baš ništa.”

D. H.: *Šta vas je toliko privuklo pisanju da ste ostavili komponovanje po strani?*

P. B.: Nisam siguran. Mislim da je to imalo veze s činjenicom da nisam mogao da zarađujem za život kao kompozitor, a da pritom ne budem stalno u Njujorku. Bilo mi je dosta života u Njujorku.

D. H.: *Kada ste počeli da pišete?*

P. B.: Sa četiri godine. Još imam čitavu zbirku priča o životinjama koje sam tada napisao.

D. H.: *Ali prvo ste objavili pesme, i to u časopisu transition?*

P. B.: Napisao sam mnogo pesama u srednjoj školi i redovno sam kupovao *transition* od prvog broja. Činilo mi se da mogu da pišem za taj časopis jednako dobro kao i bilo ko drugi, pa sam im poslao svoje radove i oni su ih prihvatili. Imao sam šesnaest godina kada sam napisao prvu pesmu koju su prihvatili, a sedamnaest kada je objavljena. Posle toga sam nekoliko godina nastavio da objavljujem kao takozvani pesnik.

D. H.: *Šta je okončalo vašu kratku pesničku karijeru?*

P. B.: Mislim da je Gertruda Stajin imala mnogo veze s tim. Ubedila me je da ne bi trebalo da pišem poeziju, jer uopšte nisam pesnik, kao što sam već rekao. Potpuno sam joj poverovao i još mislim da je bila u pravu. Verovatno bih prestao i bez toga.

D. H.: *Da li je bilo nekih važnih književnih uticaja u vašoj mladosti?*

P. B.: Pa, pretpostavljam da sve utiče na nas. Sećam se da mi je majka svake večeri pre spavanja čitala priče Edgara Alana Poa. Kada bih legao u krevet, čitala mi je *Priče tajanstva i mašte*. To nije bio naročito dobar izbor – izazivale su mi noćne more. Možda je baš to želela, ko zna? Ono što čitate tokom tinejdžerskih godina umnogome utiče na vas. U ranoj mladosti veoma sam voleo Artura Makena i Voltera de la Mera – pripadnike škole mistične fantastike. Kasnije sam otkrio Tomasa Mana i sa šesnaest godina potpuno uro-nio u *Čarobni breg*. To je svakako snažno uticalo na mene. Verovatno me je upravo ta knjiga oblikovala više nego bilo koja

druga koju sam pročitao pre odlaska u Evropu.

D. H.: *O čemu razmišljate pre nego što počnete da pišete roman ili kratku priču? Da li, recimo, vizuelno oblikujete zaplet?*

P. B.: Svako delo nameće sopstveni način rada. Svaki roman napisao sam na drugačiji način, u drugačijim okolnostima i koristeći drugačiju tehniku. Ideju za *The Sheltering Sky* (Čaj u Sahari) dobio sam jednog dana vozeći se autobusom Petom avenijom, od Desete ulice na sever. Odmah sam definisao perspektivu pripovedanja. Biće to delo sa sveznajućim pripovedačem. Pisaću ga svesno do određene tačke, a zatim ću pustiti da se razvija svojim tokom. Setite se Kafkinog citata na početku trećeg dela: „Od izvesne tačke nema više povratka. Do te tačke valja dospeti.” To mi je delovalo veoma važno, a kada sam stigao do tačke nakon koje više nema povratka, odlučio sam da primenim nadrealističku tehniku – da jednostavno pišem ne razmišljajući o onome što sam već napisao, bez svesti o onome što upravo pišem, bez plana šta ću sledeće napisati ili kako će se sve završiti. I upravo sam tako i radio.

D. H.: *A šta je bilo s vašim drugim romanom, Let It Come Down (Nek padne)?*

P. B.: To je bilo sasvim drugačije. Počeo sam da ga pišem na teretnom brodu dok smo jedne noći prolazili pored Tangera. Putovao sam iz Antverpena do Kolomba, na Cejlonu, a kada smo prolazili kraj Tangera, obuzela me je snažna nostalgija. Kroz maglu sam video slabašna svetla i znao sam da je to Tanger. Silno sam želeo da se iskrcam i ponovo ga vidim, ali je brod nastavio dalje. Zato sam stvorio sop-

stveni Tanger. Počeo sam tako što sam zamislio da stojim na litici i posmatram brod na kom se nalazim. U mislima sam se premestio sa broda pravo na litice i odatle započeo priču. Prvo sam napisao taj deo. Zatim sam se, da tako kažem, kretao unazad i unapred u odnosu na tu početnu scenu.

D. H.: *Mislite na scenu u kojoj Dajar i Hadidža stoje na vrhu litice i posmatraju teretne brodove koji prolaze?*

P. B.: Upravo tako. Dok sam bio na brodu, pre nego što smo stigli u Kolombo, razradio sam čitav roman – sled događaja, motivaciju junaka, međusobne odnose. Ponovo sam odlučio da upotrebim potpuno isti način pisanja koji sam koristio u *Čaju u Sahari*. Dovedi priču do mesta s kog može sama da nastavi, vođena sopstvenim zamahom, do jedne tačke mirovanja, a zatim je pustiti i prepustiti se automatskom procesu pisanja. Sasvim je jasno gde se to događa. To je tokom plovidbe brodom.

D. H.: *Kada ste pisali scenu u kojoj je Dajar pod dejstvom madžuna, dok večera sa Dejzi, da li ste i sami tada bili pod uticajem kifa?*

P. B.: Ne. Napisao sam knjigu do tog mesta potpuno trezveno. Ali za poslednji deo romana otišao sam u Šeššaven i proveo oko šest nedelja u tamošnjem hotelu. Pisao sam samo noću, posle večere. Nakon pola sata ili četrdeset pet minuta rada, kada bi pisanje krenulo svojim tokom, zapalio bih kif. To mi je omogućavalo da pišem još četiri ili pet sati, umesto uobičajena dva, koliko inače mogu da izdržim. Kif mi je, da tako kažem, davao mnogo duži dah.

D. H.: *Da li imate običaj da koristite kif da biste pisali?*

P. B.: Ne, mislim da to ne bi bilo moguće. Dok sam pisao *Up Above the World (Iznad sveta)*, zapalio bih kada bih osetio želju, a radio sam čitav dan lutajući kroz šumu s olovkom i beležnicom u ruci.

D. H.: *U kojoj meri upotreba kifa utiče na vaše pisanje?*

P. B.: Ne verujem da to zaista utiče na bilo čije pisanje. Kif može da pruži trenutke iznenadnog uvida, ali istovremeno vas sprečava da mislite. S druge strane, omogućava vam da satima pišete potpuno usredsređeno, bez umora. Možete razumeti kako bi mogao da bude koristan ako pišete delo čija snaga počiva na slobodnom razrađivanju mašte. Na taj način sam ga upotrebio samo jednom, kao što sam rekao – za četvrti deo romana *Nek padne*. Ali mislim da bi se većina pisaca složila da je kif namenjen opuštanju, a ne radu.

D. H.: *Da li sređujete tekst kada završite prvu ruku?*

P. B.: Ne. Prva ruka je ujedno i konačna verzija. Ne umem da unosim ispravke. Možda bi trebalo da pojasnim: najpre pišem rukom, a zatim istog dana ili sutradan prekucavam rukopis na pisaćoj mašini. Između rukopisne i otkucane verzije uvek napravim mnogo izmena, ali taj prvi otkucani primerak već je deo konačnog teksta. Posle toga više nema nikakvih ispravki.

D. H.: *Mnogi kritičari kao osnovnu temu vašeg rada ističu otuđenost civilizovanog čoveka kada dođe u dodir s primitivnim društvom i ljudima koji žive u skladu s prirodom.*

P. B.: Da, čuo sam za tu teoriju. Možda ona zaokružuje moj opus i sagledava ga kao celinu. Moguće je da su u pravu, ali ja nisam svestan toga. Ne, ne doživljavam svoje pisanje kao pisanje o otuđenosti. Kada bi moj um funkcionisao tako, ne bih mogao da pišem. Ne prenosim nikakvu poruku; svakako ne pokušavam da sugerišem promenu. Samo nastojim da ljudima skrenem pažnju na nešto čega možda nisu dovoljno svesni.

D. H.: *Da li imate osećaj da ste na neki način zarobljeni ili u nepovoljnijem položaju zato što pripadate zapadnoj civilizaciji?*

P. B.: Zarobljen? Ne. To bi bilo isto kao da kažete da je neko zarobljen zato što ima plavu kosu ili plave oči, svetlu ili tamnu kožu... Ne, ne osećam se zarobljeno. Možda bi život bio sasvim drugačiji kada bih pripadao nekom drugom društvu, ali ja ne vidim suštinsku razliku između čoveka prirode i civilizovanog čoveka, niti ih suprotstavljam jednog drugom. Čovek prirode uvek nastoji da postane civilizovan, što možete videti širom sveta. Nikada nisam žudeo da pripadam nekoj drugoj etničkoj zajednici. To bi već značilo preterati sa sopstvenim idealima. Bog zna da sam ih ionako odveo dovoljno daleko.

D. H.: *Zašto ste toliko putovali? I to u tako udaljene krajeve?*

P. B.: Valjda je prvi razlog to što sam oduvek želeo da odem što dalje od mesta u kom sam rođen. I geografski i duhovno. Da ga ostavim iza sebe. Uvek sam srećan kada napuštam Sjedinjene Države, a što sam dalje od njih, to sam srećniji, uglavnom. Postoji još nešto: osećam da je život veoma kratak, a svet postoji da bi se upoznao, i čovek bi trebalo da sazna što je

moguće više o njemu. Čovek pripada čitavom svetu, a ne samo jednom njegovom delu.

D. H.: *Šta navodi vaše junake da napuste sigurnost predvidljivog okruženja, zapadnog sveta, i krenu u nepoznato, što ih prvo dovodi do usamljenosti, a često ih na kraju i uništi, kao što se događa Portu i Kit u Čaju u Sahari ili Dajaru u romanu Nek padne?*

P. B.: Nikada nisam razmišljao o tome. Pre svega, ne postoji nikakvo „predvidljivo okruženje”. Sigurnost je lažan pojam. Što se motiva tiče, Port i Kit jednostavno žele da putuju, a to je sasvim jednostavan i nevin motiv. Nelsonu Dajaru dozlogrdio je posao u Americi. Dosadilo mu je da stoji iza šaltera u banci. Valjda je u pitanju želja za slobodom, želja za pustošinom. Zašto uopšte ljudi napuštaju svoje rodno mesto i lutaju svetom?

D. H.: *Deluje da mnogi vaši junaci slede put koji ih dovodi do veoma opasnih situacija, a pokreće ih radoznalost koja kao da ih uništava, te neka vrsta fatalizma – na primer, Portove noćne šetnje ili profesor iz priče „A Distant Episode” („Davna epizoda”). Možete li nešto reći o tome?*

P. B.: Veoma sam svestan svoje sklonosti ka kompulzivnom ponašanju. Uostalom, zanimljivije je zamišljati posledice takvih postupaka nego promišljenih odluka. Oduvek mi se činilo da se moji junaci ponašaju sasvim prirodno, imajući u vidu okolnosti u kojima se nalaze. Njihovo ponašanje je predvidivo. Likovi pokreću mehanizam čije žrtve na kraju postaju. Međutim, obično se ispostavi da je neko već ranije pokrenuo taj mehanizam. Tek tada shvatite da je odluka Porta i Kit da

napuste Ameriku predstavljala kompulzivni čin. Njihova potreba za putovanjem bila je kompulzivna.

D. H.: *Mislite li da ti likovi poseduju „nesvesni nagon ka samouništenju”?*

P. B.: Nesvesni nagon ka samouništenju? Smrt i razaranje sastavni su delovi života. Ali čini mi se da bi motivacija likova trebala da bude sporedna stvar u književnosti kao što je moja. O likovima razmišljam kao o delovima šire slike dela. Likovi, pejzaž, klimatski uslovi, situacije u kojima se nalaze ljudi, formalna struktura priče ili romana, sve su to delovi jedne celine – a likovi su sazdana od iste građe kao i ostatak dela. Budući da ih pokreću svi ostali elementi tog izmišljenog sveta, njihovi lični motivi nisu naročito važni.

D. H.: *Zašto toliko često pišete o neurotičnim likovima?*

P. B.: Većina ljudi sa Zapada koje poznajem jeste neurotična. Ali to je sasvim očekivano; upravo takve ljude stvar naše vreme. Oni su danas uobičajeni. Mislim da ne bih mogao da pišem o junaku koji deluje ekscentrično, čije bi ponašanje previše odstupalo od uobičajenog.

D. H.: *Mnogi bi rekli da ponašanje vaših junaka nije uobičajeno.*

P. B.: Svakako, ako ih posmatrate izdvojeno, oni jesu neurotični i kompulzivni; ali oni su delovi određene situacije, zajedno s pejzažem i ostalim elementima, pa nema smisla posmatrati ih van tog konteksta. Imam utisak da se o istinski normalnoj osobi (ako sam ispravno shvatio na šta mislite) gotovo i ne može pisati osim kao o simbolu. Tipičan čovek u mojim deli-

ma reaguje na unutrašnje pritiske onako kako bi, po mom mišljenju, normalan čovek *trebalo* da reaguje na vreme u kojem živimo. Sve što je nepodnošljivo neminovno rađa nasilje.

D. H.: *Dakle, ti likovi predstavljaju vaš način protesta.*

P. B.: Ako želite da to nazovete protestom. Ako makar nekolicina čitalaca može da poveruje u svet koji pisac stvara, da prihvati način na koji funkcionišu njegovi prirodni zakoni (a to podrazumeva i da likovi deluju uverljivo), onda je taj svet književno opravdan.

D. H.: *Kritičari vas često nazivaju egzistencijalističkim piscem. Smatrate li sebe egzistencijalistom?*

P. B.: Ne! Uostalom, egzistencijalizam nikada nije bio književna doktrina, iako je podstakao nastanak tri velika romana – jednog Sartrovog (*Mučnina*) i dva Kamijeva (*Stranac* i *Kuga*). Ali ako čovek već želi da prihvati načela nekog jasno formulisanog uverenja, pretpostavljam da ateistički egzistencijalizam predstavlja najdosledniji izbor. On verovatno pruža više uvida od drugih sistema kada je reč o tome kakav stav zauzeti prema savremenom svetu.

D. H.: *Ipak posedujete neka osnovna načela egzistencijalizma, onako kako ih je definisao Sartr.*

P. B.: Sartra interesuje dobrobit čovečanstva. Kao što Port kaže: „Šta je čovečanstvo? Čovečanstvo su svi ljudi osim tebe.”

D. H.: *To zvuči prilično solipsistički.*

P. B.: A šta drugo čovek uopšte može da zna? Naravno da sam prvenstveno zainteresovan za sebe. Za to da živim sop-

stveni život. Morate proći kroz sve. Nikada ne znate koliko vam je još godina ostalo. Nastavljate da živite dok se sve ne završi. A ja sam taj koji mora da snosi posledice života koji je živeo.

D. H.: *Da li zbog toga toliko vaših junaka deluje asocijalno?*

P. B.: Da li zaista tako deluju? Ili se jednostavno nalaze van društva, a priželjkuju da mu pripadaju?

D. H.: *Smatrate li sebe asocijalnom osobom?*

P. B.: Ne znam. Verovatno u velikoj meri, da. Žao mi je što sam tvrdoglav i što na sva pitanja odgovaram ovako, ali jednostavno ne znam odgovore i ne znam kako bih došao do njih. Ne umem da ih iskopam, niti to želim. Kada saznam ko sam zapravo i šta me pokreće, prestaću da pišem – prestaću da radim bilo šta. Kada jednom saznate šta vas pokreće, više vas ništa ne pokreće. Tada sve prestaje.

D. H.: *Protivite se Sartru zbog toga što život shvata toliko ozbiljno. Ipak, kada kažete da samo pokušavate da proživite život najbolje što umete, meni zvuči kao da vi sami shvatate život previše ozbiljno.*

P. B.: Svako sopstvenu egzistenciju shvata ozbiljno, ali tu bi trebalo povući granicu. Ako tvrdite da je život ozbiljna stvar, onda govorite u ime drugih. Zadirete u tuđe živote. Život svakog čoveka ima onakva svojstva kakva mu on sam daje, ali ne možete reći da život kao takav poseduje bilo kakva svojstva. Ako patimo, to je zato što još nismo naučili kako da ne patimo. Moram stalno da podsećam sebe na to.

D. H.: *Mislite da život predstavlja bolno iskustvo?*

P. B.: Treba nastaviti dalje i pokušati ostati nasmejan.

D. H.: *Mnogi vaši junaci kao da nemaju dodira sa životom. Kada pređu granicu preko koje ih vuče neka nesvesna sila, oni dovode sebe u položaj iz kog više nije moguće vratiti se u svet ljudi. Zašto ih nešto gura preko te granice?*

P. B.: Ta tema me veoma zanima, ali morate imati na umu da sva ova objašnjenja predstavljaju naknadne racionalizacije, a zbog toga nisu ništa drugo do pretpostavke. Nemam odgovore na ta pitanja; mogu da kažem samo: „Možda”, „Moguće je” ili „Možda je nešto sasvim drugo”. Na prvi pogled, rekao bih da odgovor ima veze s romantičarskom fantazijom dolska do stanja samonegacije i, posledično, nove nevinosti.

D. H.: *Da li je taj pokušaj da se sazna šta postoji s druge strane granice neka vrsta iskušavanja?*

P. B.: Moglo bi biti. Čovek piše da bi sebi otkrio određene stvari. Veliki deo mog pisanja ima terapijski karakter. U suprotnom nikada ne bih ni počeo da pišem, jer sam od samog početka znao da nemam želju da popravljam svet. Mnoge priče koje sam napisao predstavljaju obične izlive osećanja. Izbijale su iz mene odjednom, kao pečurke posle kiše, i posle bih se osećao bolje. U tom smislu, veliki deo mog stvaralaštva jeste poziv na razaranje. „Zašto jednostavno ne spalite svet, ne uništite ga i ne oslobodite se svega što vas muči?” Iznad svega postoji želja da se izazove razaranje, u to sam siguran.

D. H.: *Dakle, vi ne želite da promenite svet. Želite jednostavno da ga okončate.*

P. B.: Razoriti i okončati nije isto. Ne završavate neki proces tako što uništavate njegove tvorevine. Želeo sam da vidim kako svi postaju svesni da se nalaze u istoj metafizičkoj slepoj ulici u kojoj sam se i ja nalazio. Nastojao sam da saznam da li i oni pate na isti način.

D. H.: *I mislite da ne pate?*

P. B.: Ne verujem da mnogi pate. Možda se broj ljudi koji pate povećava. Nadam se da je tako, makar iz sebičnih razloga! Niko ne voli da se oseća potpuno samo. Znam to jer sebe uvek doživljavam kao nekoga potpuno usamljenog, dok druge zamišljam kao deo nečega većeg.

D. H.: *A vi želite da se pridružite većini?*

P. B.: To je univerzalna ljudska težnja. Oduvek sam to želeo. Još od najranijeg detinjstva. Ili, preciznije, od trenutka kada su me prvi put upoznali s drugim detetom, a tada sam imao pet godina.

D. H.: *I bili ste odbačeni?*

P. B.: Već je tada bilo prekasno. Hteo sam da se priključim pod sopstvenim uslovima. A sada to više nije važno.

D. H.: *Zato onda svoje junake činite otuđenima, onako kako ste i sami bili otuđeni?*

P. B.: Mislim da sud ne bi dozvolio takvo pitanje. Život je mnogo teži kada je čovek sam. Patnja se lakše podnosi kada se deli sa nekim.

D. H.: *Sartr kaže da je suštinska sloboda čoveka sposobnost da kaže „ne”. Vaši*

junaci često nisu sposobni da to urade. Da li oni uopšte osvajaju bilo kakvu slobodu?

P. B.: Koliko je meni poznato, moji junaci ne osvajaju nikakvu slobodu.

D. H.: *Da li je smrt neka vrsta slobode?*

P. B.: Smrt? Još jedna nepostojeća stvar, nešto čime se preti onima koji se nje plaše. O smrti nema šta da se kaže. Vrata kaveza uvek su otvorena. Niko nije primoran da ostane unutra. Ali ljudi žele slobodu unutar kaveza. Pa šta je onda sloboda? Ograničavaju vas zakoni prirode, ograničava vas telo, ograničava vas vaš um.

D. H.: *Šta za vas znači sloboda?*

P. B.: Sloboda da ne morate da doživljavate ono što vam nije po volji.

D. H.: *Da li otuđenje kroz koje prolaze vaši junaci u tim egzotičnim sredinama primorava njih da razmišljaju o smislu svojih života, ako život uopšte ima smisla?*

P. B.: Ne verujem. Uostalom, ne postoji samo jedan smisao života. Trebalo bi da postoji onoliko značenja koliko ima pojedinaca – smisao životu daje sam čovek. Ako ga ne dodelite, onda je sasvim jasno da ga život uopšte nema.

D. H.: *U Strancu Merso završava u zatvoru, što je takođe oblik otuđenja, i tada počinje da razmišlja o „smislu života”.*

P. B.: Kami je bio veliki moralista, što danas uglavnom znači da je bio zaokupljen društvenim pitanjima. Mene takve stvari ne zaokupljaju. Nisam moralista. Uostalom, on je bio ozbiljan komunista, dok sam ja bio veoma neozbiljan komunista, potpuno negativan.

D. H.: *Šta vas je privuklo komunizmu?*

P. B.: Verovao sam da je mogao da uništi postojeći poredak. Kada sam shvatio da to ne može, veoma brzo sam ga napustio i odlučio da radim po svom.

D. H.: *Ponovo se vraćamo na uništavanje sveta...*

P. B.: Pa, ko to ne želi? Pogledajte samo svet oko sebe!

D. H.: *Jedno je ne voleti ono što vidite, a sasvim drugo želiti da to uništite.*

P. B.: Zar je tako? Mislím da je prirodna težnja svakog čoveka da uništi ono što ne voli. To, naravno, ne znači da će to zaista i uraditi. Čovek ne može da radi sve što želi, ali mora da prizna sebi da poseduje tu želju.

D. H.: *Dakle, koristite svoje pisanje kao oružje.*

P. B.: Tako je. Apsolutno.

D. H.: *A muziku?*

P. B.: Muzika je apstraktna. Osim toga, ja sam pisao muziku za pozorište. Bilo je zabavno, ali to zanimanje je statično. Ja uvek želim da osećam da nekuda idem.

D. H.: *Da li je vaša želja da uništite svet oduvek bila svesna?*

P. B.: Da. Bio sam svestan da u sebi nosim ogorčenost i da je pisanje jedini način je se rešim, da napadam rečima. A najbolji način da napadnete jeste da izgleda kao da uopšte ne napadate. Najpre zadobijete poverenje ljudi, a onda: iznenađenje! Podmetnete im nogu. Ako se posle toga vrate po još, onda znam da sam uspeo.

D. H.: *Ako čitaoci uživaju u vašem delu, onda ste uspeli – u smislu da ste zaražili njihov um.*

P. B.: To je teška reč, ali neka bude tako. Zaraženi su klicom sumnje. Možda su im se osnovna uverenja makar na trenutak malo poljuljala, a to je važno.

D. H.: *I ne smatrate da su vaše name-re loše?*

P. B.: Uništiti često znači pročistiti. Ne mislim da je razaranje samo po sebi nešto nepoželjno. Pomenuli ste „zarazu”. U redu. Možda će oni koji budu „zaraženi” moći bolje od mene da sprovedu u delo neko konkretno razaranje. U tom smislu, ja samo propagiram tu ideju, ali svi pisci propagiraju neku ideju. Sasvim je časna uloga biti korozivno sredstvo koje nagriža. U tome, uostalom, nema ničeg neobičnog; to je deo romantičarske tradicije koja traje već vek i po. Ako pisac uspe da podstakne nekoga da dovede nešto u pitanje, a zatim i odbaci postojeću strukturu bilo kog dela društva, onda je ispunio svoju ulogu.

D. H.: *A posle toga?*

P. B.: To više nije na piscu da kaže. *Après lui, le déluge.* To je sve što može da učini. Ako propagira nihilizam, onda je to njegova uloga.

D. H.: *Dakle, da pokrene stvari?*

P. B.: Želim da pomognem društvu da se raspadne, da mu to olakšam.

D. H.: *A opisivati užas je vaš način da to postignete.*

P. B.: Ja ne opisujem „užas”. Ali danas u svetu postoji neka vrsta metafizičke malaksalosti, kao da ljudi predosećaju da

dolaze loša vremena. Zato je sasvim prirodno da reaguju na književne situacije koje u njima bude mešavinu odbojnosti i straha, mešavinu koju već neodređeno osećaju.

D. H.: *Da li ste, kako tvrdi Lesli Fidler, potajni zaljubljenik u užas koji stvarate?*

P. B.: Postoji li uopšte osoba koja potajno ili otvoreno voli užas? Teško mi je da poverujem u to. Ako govorite o izazivanju osećanja užasa na stranicama knjige, onda je to nešto sasvim drugo. Kod pojedinih osetljivih ljudi osećaj užasa tokom čitanja može privremeno da zamuti, da tako kažemo, sočivo njihove svesti. Tada je čitavo opažanje sveta iskrivljeno. To je neka vrsta pomeranja, a ako to traje kratko, čitalac oseća izvestan drhtaj zadovoljstva. U tom pogledu priznajem da sam osetio zasićenje, i zbog toga mi je žao. Dobar potres izazvan posrednim iskustvom užasa može čoveka navesti da kasnije preispita sopstvene vrednosti.

D. H.: *Da li upravo to želite da postignete užasom koji izazivate?*

P. B.: Ja se ne služim užasom. Ako čitanje nekog mog odlomka na trenutak kod čitaoca prekine veru u takozvanu objektivnu stvarnost, onda to valjda ima isti učinak kao da sam svesno koristio užas kao književni postupak.

D. H.: *Voleo bih da malo razgovaramo o vašim prevodima. Mnogi kritičari uvereni su da su priče koje ste preveli s jezika Magreba zapravo vaše.*

P. B.: Znam, ali nisu. Kritičari koji to tvrde su slepi. Da su te priče moje, bile bi sasvim drugačije. To su prevodi. Svaki marokanski pisac ima drugačiji stil kada

se prevede na engleski jezik, jer je ritam govora svakog od njih drugačiji na arapskom koji se govori u Magrebu. Ja čuvam audio-snimke. Svako ko ih posluša i razume jezik može da čuje te razlike.

D. H.: *Da li su ti prevodi uticali na vaše pisanje?*

P. B.: Pomalo. Primetio sam to dok sam pisao zbirku *A Hundred Camels in the Courtyard* (*Sto kamila u dvorištu*). Pokušavao sam da doprem do drugačijeg načina razmišljanja, koji nije zasnovan na uzročno-posledičnim vezama. To su bili eksperimenti. Slobodno povezivanje međusobno nepovezanih elemenata.

D. H.: *Prevodili ste i Borhesa, zar ne?*

P. B.: Preveo sam jednu priču koja mi se naročito dopadala, „Kružne ruševine“, mislim da je to bilo 1944. godine. Tada je on u Sjedinjenim Državama bio potpuno nepoznat. Njegova rođaka, Viktorija Okampo, boravila je u Njujorku. Bila je urednica časopisa *Sur* u Buenos Ajresu i žena koja je kasnije kupila list *La Prensa* i završila u zatvoru za vreme Perona. Bila je izuzetno upečatljiva ličnost. Jednog popodneva dobacila mi je knjigu rekavši da je to novo delo njenog rođaka, koje je upravo ona objavila. Knjiga se zvala *Vrt sa stazama koje se račvaju*. Bila je to divna knjiga. Kasnije je objavljena pod naslovom *Maštarije*. Borhesa sam čitao četiri godine ranije i već tada sam mu se divio. Mislim da je to bio prvi prevod neke njegove priče na engleski jezik. Ne znam da li je časopis *View*, u kom je prevod objavljen, uopšte tražio prava za prevod iz Buenos Ajresa, ali sumnjam. Retko su to činili.

D. H.: *Da li vam je bilo teško da prevedete tu priču?*

P. B.: Ne naročito. Borhes piše klasičnim kastiljanskim španskim i izražava se vrlo jasno. Njega je lako prevoditi. Mislim da je najvažnije sačuvati poseban poetski ton njegove proze u svakoj priči.

D. H.: *Smatrate li da su vaši prevodi marokanskih autora značajni?*

P. B.: Mislim da pružaju određeni uvid u marokanski način razmišljanja i marokanske običaje, a o tome se u književnosti nije mnogo pisalo. Nisam naišao na mnogo dobrih romana o Maroku, pa u tom smislu ti prevodi mogu biti korisni svakome koga ta zemlja zanima. A njihov književni značaj? Nemam predstavu.

D. H.: *Zašto toliko vremena posvećujete prevodima umesto da pišete sopstvena dela?*

P. B.: Zato što je moja supruga Džejn bila bolesna, a za pisanje romana potrebni su mi samoća i dugi periodi slobodnog vremena. Takve uslove zapravo nisam imao još od 1957. godine. Istina, tokom leta 1964. otišao sam u planinu, na Monte Vije-ho, i tamo napisao *Iznad sveta*.

D. H.: *Da li ste veliki poštovalac dela Džejn Bouls?*

P. B.: Jesam, naravno. *Two Serious Ladies* (*Dve ozbiljne dame*) pročitao sam deset puta – mislim da znam veći deo tog romana napamet. Upravo me je čitanje tog rukopisa podstaklo da razmislim o mogućnosti da i sam napišem roman.

D. H.: *Upoznali ste Džejn pre nego što je počela da piše Dve ozbiljne dame, zar ne?*

P. B.: O, da. Počela je da ga piše 1938. godine u Parizu, iste godine kada smo se venčali. Tada je napisala nekoliko epizoda

koje su kasnije znatno izmenjene, ali su upravo one predstavljale jezgro romana. Posle je nastavila da ga piše u Njujorku, a završila ga je u Meksiku.

D. H.: *Da li je bilo teško živeti s nekim ko takođe piše?*

P. B.: Na to je teško odgovoriti, jer sam živeo samo sa Džejni. Ona je jedini pisac s kojim sam ikada živeo, a ujedno i jedina žena s kojom sam ikada živeo. Zato ne znam koji su problemi nastajali iz činjenice da je ona žena, a koji iz činjenice da je spisateljica. Naravno, sa suprugom uvek postoje određene teškoće, ali ne mogu vam reći da li su one imale veze s njenim pisanjem.

D. H.: *Da li je među vama ikada postojalo rivalstvo?*

P. B.: Rivalstvo? Rivalstvo je igra. Za igru je potrebno dvoje. Mi tu igru nikada nismo igrali.

D. H.: *Koja vam je omiljena knjiga koju ste napisali?*

P. B.: Od svih objavljenih knjiga najviše volim *The Delicate Prey* (*Nežni plen*). Naravno, to ne znači da bih danas te priče napisao na isti način.

D. H.: *Da li ste često u kontaktu s drugim piscima?*

P. B.: Kada drugi pisci dođu u Tanger i potraže me, naravno da se vidimo. Nekoć sam poznavao i pre nego što sam ovde došao. Jedan od prvih bio je Bil Sarojan, koji je došao u Njujork s tekstom pozorišne predstave za koju je želeo da napišem muziku. Bila je to predstava *My Heart's in the Highlands* (*Moje srce je gorštak*), a postavio ju je izvorni Grup teatar.

Otprilike u to vreme upoznao sam i Odena. Uvek sam ga izuzetno poštovao: bio je neverovatno obrazovan i posedovao je nenadmašnu sposobnost da se služi engleskim jezikom. Nepogrešiv, poput Stravinskog. Naravno, poznavao sam i Išervuda i Spendera. Jednog proleća svakodnevno smo zajedno ručali u „Café des Westens” u Berlinu. Ipak, nikada nisam osećao da ih zaista poznajem, jer su bili Englezi, a uz to dovoljno stariji od mene da ulivaju izvesno strahopoštovanje. Tek mnogo kasnije, kada je Išervud već otišao u Ameriku, bolje sam ga upoznao. Tu je bio i Tenesi Vilijams. Njega sam zaista često viđao, i to na raznim mestima: u Akapulku, Njujorku, Rimu, Tangeru, Parizu, Holivudu... Neka da sam mnogo putovao, ali danas se Tenezi kreće mnogo više od mene. Verovatno zato što mu, za razliku od mene, ne smeta da leti avionom. Truman Kapote proveo je čitavo jedno leto ovde, u hotelu „Farhar”, i tada smo svakodnevno ručali i večerali zajedno. Dolazili su i Gor Vidal, Alen Ginsberg, Angus Vilson i Siril Konoli. Naravno, Bil Barouz je ovde živeo godinama. Čak je i Suzan Sontag dolazila, mada nije ostala dugo.

D. H.: *A Đuna Barns?*

P. B.: Da, Đuna je jedne godine došla u Tanger i iznajmila moju kuću na Maršanu. Pisala je knjigu koju je tada zvala *Bow Down* (*Klanjanje*). Kasnije joj je promenila naslov u *Nightwood* (*Šuma noći*). Družio sam se s Karson Makalers dok smo živeli u Ulici Midag, a kasnije smo odlazili kod nje u Najak i tamo provodili vikende. Naravno, bio je tu i Sartr, koji je jedno vreme boravio u Americi. Zajedno smo ručavali, a zatim lutali siromašnijim delovima Njujorka, koje je veoma želeo da

vidi. To je bilo iste godine kada sam dobio prava da prevedem njegov komad *Huis clos* (*Bez izlaza*). Kasnije se, u Parizu, naljutio na mene, pa ga od tada više ne poznajem.

D. H.: *Smem li da pitam zbog čega se naljutio?*

P. B.: Jer nisam uspeo da sprečim reditelja predstave *Bez izlaza* da izmeni tekst. On je smatrao da je to moja odgovornost, i trebalo je da bude tako, ali problem je bio u tome što nisam imao nikakav ideo u predstavi, a on nije razumeo kako Brodvej funkcioniše. Bio sam samo prevodilac i nisam imao nikakva prava. Slao mi je telegrame iz Pariza, ljut, još pre premijere, a ja sam bio primoran da mu odgovoram onako kako je Džon Hjuston diktirao. Trebalo je da bude ljut na Džona, a ne na mene.

D. H.: *Šta mislite o savremenim piscima? Ima li među njima onih koje volite da čitate?*

P. B.: Da vidimo... ko je još živ? Sartr je živ, ali napisao je samo jedan zaista dobar roman. Grejam Grin je živ. Ko je još živ u Americi? Koga pratim? Kristofer Išervud je dobar romanopisac. Uglavnom su svi ostali već mrtvi. Nekada sam čitao sve što bi objavili Žid i Kami.

D. H.: *Kako gledate na književnost koja se danas piše u Americi?*

P. B.: Postoji mnogo različitih vrsta književnosti. Ali pretpostavljam da mislite na ono što bismo mogli nazvati „školom mejnstrima“, koju predstavljaju Džozef Heler, Kurt Vonegat, Džon Bart, Tomas Pinčon i slični. Oni mi ne prijaju.

D. H.: *Zašto?*

P. B.: Jednostavno, teško mi je da se zainteresujem za takvu prozu. Način na koji ona pokušava da privuče pažnju čitaoca bio bi prikladan samo za format pripovetke. Previše je naporno probijati se kroz tu književnu magmu. Takva proza ne uspeva da mi zadrži pažnju, to je sve. Skoro da nema nikakav zamah. Misli mi odlutaju, izgubim strpljenje, a zatim postanem netrpeljiv.

D. H.: *Da li vam smeta sadržaj ili stil? Ili i jedno i drugo?*

P. B.: I jedno i drugo. Ali pre svega tačka gledišta. Cinizam i duhovite dosetke zapravo služe kao potvrda trenutnog stanja civilizacije. Sadržaj je teško razaznati, jer je uglavnom simboličan ili alegorijski, a stil je zatvoren i hermetičan. To uopšte nije stil romana. Mislim da bi taj stil mnogo bolje odgovarao esejima.

D. H.: *Vratio bih se nakratko kritičarima. Mislite li da su pogrešno razumeli suštinu vašeg pisanja?*

P. B.: Svakako jesu, više puta. Često bih dobio utisak da ih više zanima zašto sam napisao neko delo nego kakvo je ono. Uopšteno govoreći, britanski kritičari bili su pronicljiviji, njima je jezik važniji nego nama. Ali mislim da to nije naročito važno.

D. H.: *Ljude koji vas upoznaju posebno iznenađuje razlika između vaše ličnosti i knjiga koje pišete.*

P. B.: Zašto Amerikanci očekuju da delo bude jasan odraz života umetnika? Kao da ne žele da poveruju da te dve stvari mogu biti potpuno nezavisne i ići različitim putevima. Čak i kada postoji očigledna veza života i dela, oni mogu da idu

ruku pod ruku ili da budu u suprotnosti. Ako želite da moje stanje nazovete šizofrenim, nemam ništa protiv. Recite da moja ličnost ima dve strane. Jedna uvek gleda na jednu stranu, prema mojoj ličnoj Meki – to je moje stvaralaštvo. Druga gleda na sasvim drugu stranu i vidi sasvim drugačiji pejzaž. Mislim da je to prilično uobičajeno stanje.

D. H.: *Kada se osvrnete, da li biste rekli da postoji nešto što vam je tokom svih ovih godina ostalo važno? Nešto što ste sačuvali u svom pisanju?*

P. B.: Neprekidna svest, beskrajna prilagodljivost ljudske svesti spoljnim okolnostima, apsurd svega ovoga i beznačajnost života. Poslednjih godina vrlo

malo pišem. Verovatno zato što na emocionalnom planu sve postaje manje intenzivno s godinama. Imam manje motivacije nego ranije, to je sve.

D. H.: *Kada ste tek počinjali da pišete, osećali ste mnogo stvari koje ste želeli da kažete. Sada, kada je taj intenzitet donekle oslabio, šta vas tera na pisanje?*

P. B.: To mogu da saznam tek kada završim tekst, jer potpuno ispraznim um pre no što počnem da pišem nešto novo. Tek kada je delo gotovo, shvatim šta sam zapravo nameravao da uradim. Kao što u romanu *A Life Full of Holes* (*Život pun rupa*) seljak grdi dečaka zato što je zaspao, a on mu odgovara: „Nisam znao da ću zaspati sve dok se nisam probudio.”

Izvor: *Triquarterly*, br. 33, proleće 1975,
159–177.

(S engleskog preveo Dragan Babić)